

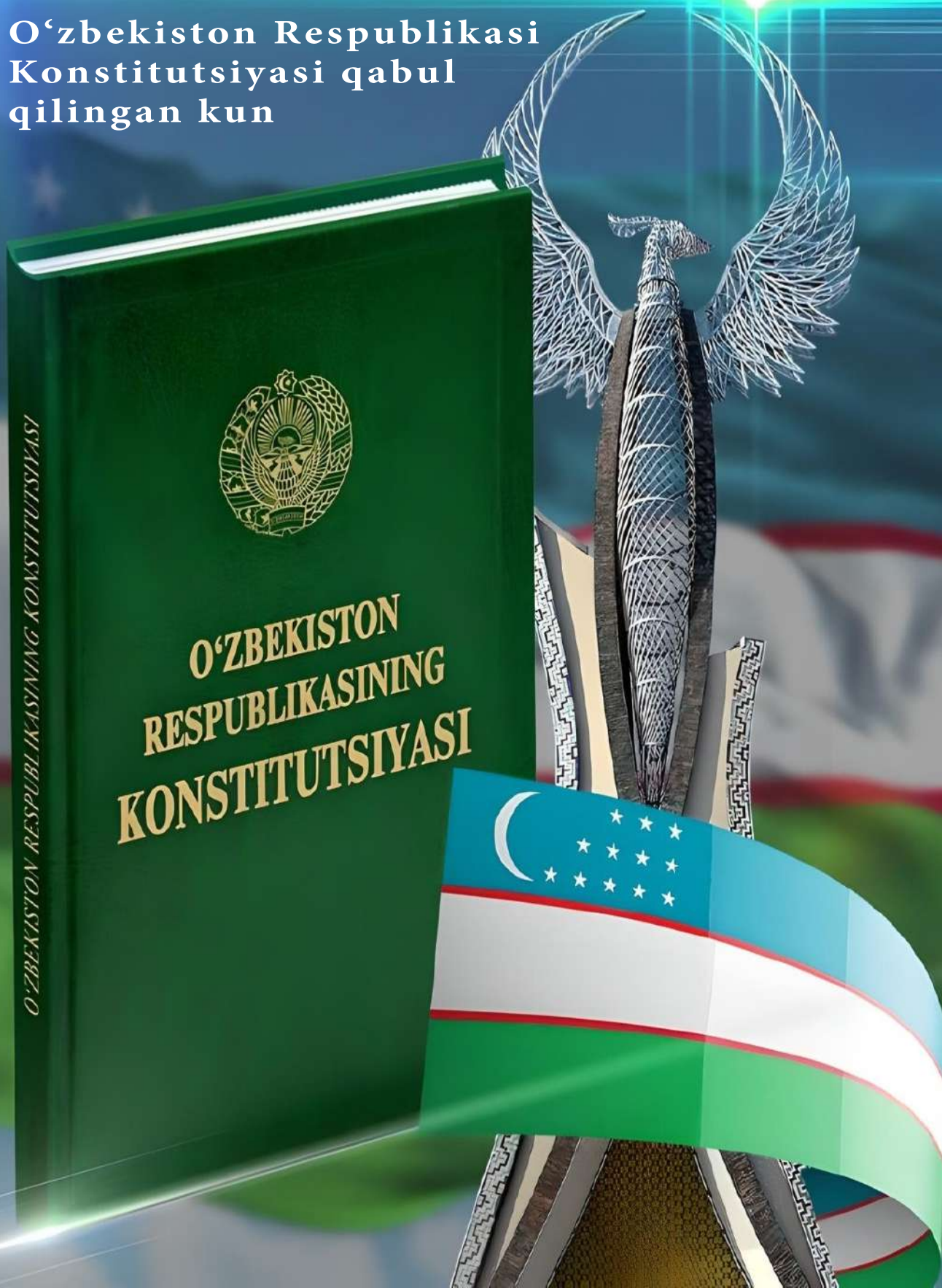
Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

8
DEKABR

**O‘zbekiston Respublikasi
Konstitutsiyasi qabul
qilingan kun**

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liq Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozog'boy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova
Xolmo'min Fayzullayev
Nilufar Namazova
Dilbar Niyazova
Sayyora Halimova

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Bibimaryam RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA
Bonu DO'SMATOVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (97) 737-74-16,
(98) 121-74-16, (90) 322-87-16.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Ilmiy-metodik elektron jurnal

M U N D A R I J A

Dolzarb mavzu

Halim Saidov. "Sayohatnoma" da faktlardan foydalanish masalalari.....3
Abdulhay Sobirov, Jahongir Siddiqov. Nomlarni to'g'ri yozish – davr talabi.....5
Userbay Baykabilov. Kitap madaniyatining qalptasuyuning tarixi-filosofiyaalik negizderi.....8

Tilshunoslik

Mardon Rahmatov. Lirik matnning fonik tuzilishi.....11
Nasiba Yarashova. Bolalarga xos matnlarda metafora lingvomadaniy fenomen sifatida.....13
Ravshanxo'ja Rasulov. Harakatning holati fe'llarining ma'no tuzilishi.....15
Sitora Turaboyeva. O'zbek tilida "do'st" va "begona" konseptual birliklarining leksik-semantik xususiyatlari.....18
Dildor Eshmuratova. Diniy birliklarning stilistik xususiyatlari.....22
Qodirjon Mo'ydinov. Sud nutqi leksikasi birliklarining sinonimik va graduonimik munosabatlari.....24
Dilnoza Abdurasulova. Feministik tilshunoslik va uning shakllanish tarixi.....27

Adabiyotshunoslik

Odiljon Avaznazarov. Alisher Navoiy dostonlarida yo'l obrazi.....29
Feruza Burxanova. Zamonaviy o'zbek qissalarida ruhiy kechinma va ifoda mahorati.....31
Zamira Djurabayeva. Normurod Norqobilning "Ena bo'ri" qissasi lingvopoetikasi.....35

Nilufar Umarova. XX asrning 70-80-yillari o'zbek she'riyatida milliy etika muammosi.....38
Гульчехра Давлятова, Тимур Аюпов. Художественные приемы раннего В.О. Пелевина.....40

Ilg'or pedagogik texnologiyalar

Dildora Kaxarova. Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuvning o'rni.....43
Nilufar Suleymanova. Ta'lim jarayonida multimedia va videokontentlardan foydalanish samaradorligi.....46
Gulnoz Turayeva. Pedagogika yo'nalishi talabalarini o'qitishda multimedia texnologiyalarini qo'llash samaradorligini tahlil etish.....48
Surayyo Inomjonova. Fentezi asarlarni zamonaviy adabiy ta'lim metodlari yordamida o'rganish.....51
Muhabbat Maxmudova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn yaratish ko'nikmasini shakllantirish.....56
Muxabbat Mirazimova. Maktabgacha yoshdagi bolalar kompetentligini shakllantirishda induktiv metodning o'rni.....55
Jo'raali Solijonov. Garri Potter romanlaridagi frazemalarni tarjima qilish muammolari maktabgacha ta'lim yo'nalishida ingliz tilini virtual muhitda o'rganish innovatsion metod va platformalar tahlili.....58
Malohat Shomurodova. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining ifodali o'qishga o'rgatish mashg'ulotlariga

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir. <https://oak.uz/pages/4802>

Konnotativ ma'noni yuzaga chiqarishda odatda, inson va uni o'rab turgan atrof-muhitdagi voqea-hodisalar, narsalarning nomlari asos vazifasini bajarib kelmoqda.

Nasriy asarlarning poetik ta'sirchanligi shundaki, ularda milliy-madaniy metaforalar vositasida ko'tarilgan mavzu faqat insongagina emas, balki millatning milliy mentalitetini aks ettirishi bilan har bir kitobxon qalbini hayajonga soladi, uni o'ylashga, yozuvchi ichki kechinmalarini o'zinikidek bilib, shu nuqtayi nazardan

fikr yuritishga majbur qiladi.

Xulosa. Tilning lisoniy-madaniy fenomeni sanaluvchi metaforik mazmun ifodalovchi birliklar so'zlovchining ham, tinglovchining ham lisoniy imkoniyatini, tafakkur darajasini belgilaydi. Metafora inson psixikasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, xotirasida so'zlarning ma'nolari bilan birga ularning obyektiv olamda o'z sezgi a'zolari orqali his etgan xususiyatlari haqidagi yashirin ma'lumotlarni tiklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём (Перевод Н.В. Перцова) // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. –С.129.
2. Чудинов А.П. Динамика концептуальной метафоры в политической речи // V Житниковские чтения: Межкультурная коммуникация в когнитивном аспекте / Отв. ред. О.В. Демидов. Челябинск, 2001. С. 45.
3. Махсумова С. Метафоралар орқали коннотатив-прагматик маънонинг ҳосил бўлиши (Э.Воҳидов шеърлари мисолида). ЎТА, 2009, 5-сон, -Б. 94.
4. Арестотел. Поэтика. Л., 1927. -С. 39.
5. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика лингвокультурология. М., 2002. -С. 88.
6. Афанасев А.Н. Происхождения мифа. М., 1996. -С. 35.

Ravshanxo'ja RASULOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tilshunosligi kafedrası professorı,
filologiya fanlari doktori

HARAKATNING HOLATI FE'LLARINING MA'NO TUZILISHI

Annotatsiya: maqolada fe'l semantikasi - harakatning holati fe'llarining ma'no tarkibi haqida ma'lumot beriladi. Ushbu fe'llarning ma'no jihati tahlil qilinishi natijasida ularning mantiqiy bo'laklari aniqlanadi. Shunga ko'ra harakatning holati fe'llari o'zining izohiga ega bo'ladi.

Kalit so'zlar: *harakat, holat, harakatning holati, ma'no, mantiqiy bo'laklar.*

Аннотация: в статье представлена информация о семантике глагола – значении глаголов состояния действия. В результате анализа значения этих глаголов определяются их логические части. Соответственно, глаголы состояния действия имеют свое толкование.

Ключевые слова: *действие, состояние, состояние действия, смысл, логические компоненты.*

Annotation: the article provides information about the semantics of the verb - the meaning of verbs of the state of action. As a result of analyzing the meaning of these verbs, their logical parts are determined. Accordingly, verbs of the state of action have their own interpretation.

Key words: *action, state, state of action, meaning, logical clauses.*

Harakatning holati fe'llarida harakat va holat predmetning doimiy belgisi, muhim tarkibiy qismi bo'lib kuzatiladi. Holat harakat asosida yuzaga keladi. Holat harakat bilan birgalikda muayyan predmetni xarakterlaydi. Ushbu semantik guruh fe'llarida holat harakat natijasi bo'lgan holat va ijro holati fe'llaridan farqli harakatning belgisi, uning mavjudligi, «yashash» usuli, ammo tugallanmagan, davomiy belgisi bo'lib ko'rinadi. Chunki holatning yo'qolishi, tugashi harakatning yo'qolishi, tugashi bilan sodir bo'ladi. Binobarin, holat harakat bilan birgalikdagina moddiy hodisa, harakatning holati bo'ladi. Shunga ko'ra harakat holatning manbai, asosidir.

O'zbek tilida harakatning holati fe'llari anchagina bo'lib, ular tub va yasama fe'llardan tashkil topadi. Harakatning holati fe'llari ma'nosidagi farqlovchi semalar quyidagi mantiqiy ifodalarga ega bo'ladi:

a) «qulay»: osonlashmoq, yengillashmoq. «Qulay» farqlovchi semali holat fe'llarida asosan shaxs harakatining

holati ifodalanadi. Ushbu harakatning holati fe'llari ijobylik bo'yog'iga ham ega bo'ladi. Qayd etilgan fe'llar yasama (sifatlash) fe'llar bo'lib, gapda quyidagi ma'nolarda qatnashadi: osonlashmoq – "oson", "holatga", "o'tmoq": "...boyvachchasigiriningsutiniikkita bidonga yarim-yarim solib bergani uchun Munisxonga ko'tarish ancha osonlashgan edi" (S. Yunusov). "Saidiy mag'lubiyatga uchrasa, Abbosxonning ishi qancha osonlashar edi" (A.Qahhor). Osonlashmoq, asosan, adabiy tilga xos.

Yengillashmoq- yengil holatga o'tmoq: "Umarqul ot-arava qilib oldi va bu bilan O'tapning mehnatini ancha yengillashtirdi" (H. G'ulom). "Yuragi qandaydir dalda sezib, nafasi yengillashti" (A. Muxtor).

b) "miqdoriy" mantiqiy ifodasiga ega. Bu farqlovchi harakatning holati fe'llari qanday miqdor anglatishiga ko'ra "miqdoriy ortmoq" va "miqdoriy kamaymoq" ma'noli holat fe'llariga ajratiladi.

1) "Miqdoriy ortmoq" semali holat fe'llari: kuchaymoq, zo'raymoq, tezlashmoq, yengillashmoq. Ushbu holat fe'llarida predmet harakatining tezlashib, yuqori darajaga yetishi natijasida yuzaga kelgan holat belgisi anglashiladi. Holat harakat tezligining qanday nuqtaga yetganligini o'zida ifoda etadi. Bunday hollarda predmet harakatni ham, holatni ham o'zida aks ettiradi. Demak, predmet harakati bevosita holatni yuzaga keltiradi. Holat esa predmetga, uning harakatiga xos davomiy bo'lgan (uning davomiyligi harakatga bog'liq) belgi sifatida kuzatiladi.

"Miqdoriy ortmoq" mantiqiy ifodali holat fe'llari asosan yasama, ba'zan tub fe'llardan tuziladi. Yasama fe'l ot, sifat va ravishga -ay, -lash yasovchilarining birikishidan hosil bo'ladi: kuchaymoq – "kuchli", "holatga", "o'tmoq": "Boya dastavval kirib kelganimda yo'lakda hukm surgan ovozlari, vahimani gaplar endi tag'in ham kuchaygan" (O.Yoqubov). "Buning ustiga qachonlardir eshitgan afsona-yu, rivoyatlarni eslash vahimani kuchaytiradi" (Fan va turmush).

Kuchaymoq zo'raymoq so'zi bilan sinonimik munosabatda bo'ladi. Ular qo'shimcha ma'nosiga (belgisiga) ko'ra o'zaro farqlanadi. Zo'raymoq «O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati»da kuchaymoq so'ziga sinonim sifatida keltirilib, ularga aynan bir xil izoh beriladi: "darajasi, shiddati, kuchi oshmoq, ko'paymoq" [1: 120]. "O'zbek tilining izohli lug'ati»da esa zo'raymoq so'zining ikki ma'nosi qayd etiladi:

1. "Kuchliroq bo'lib bormoq, kuchaymoq".
2. "Og'irlashmoq, yomonlashmoq [2: 312].

Kuchaymoq ma'nosi esa shu lug'atda yuqorilashmoq, tus olmoq, avj olmoq, zo'raymoq" [2: 409].

Kuchaymoq va zo'raymoq ma'nolariga berilgan izohlardan ma'lumki, ikkala til birligi predmet harakatining miqdori ortib, kuchaygan, avj olgan, kuchli darajaga o'tgan paytini ifodalaydi [3: 409].

Ammo "O'zbek tilining izohli lug'ati»da kuchaymoq ma'nosiga berilgan izohdan kuchaymoq zo'raymoq [1] bilan birlashtiruvchi ma'nosining bir xilligi, umumiyligi ifodalanishidan tashqari kuchaymoq ma'nosida ta'sirchanlik zo'raymoq ma'nosidagi ta'sirchanlikka nisbatan ortiqchilik anglashiladi. Aslida esa ta'sir qilish kuchi kuchaymoq ma'nosida emas, aksincha, zo'raymoq ma'nosidan ortiq. Chunki zo'raymoq so'zida belgi darajasi kuchli [5: 127]. Qiyoslang:

Zo'raymoq - ortiq darajada kuchaygan holatga o'tmoq: "Qabriston yonidan o'tayotib, uning qo'rquvi zo'raydi" (Fan va turmush). "Yomg'ir zo'raydi" (N.Normatov). "Shamol zo'rayib daraxtlarni silkitgan sari biz sevinamiz" (Oybek).

Tezlashmoq - jadal holatga o'tmoq: Gullarning ko'saklarga aylanishi tezlashyapti (Radiodan). "Shabada ham tezlashib, bolalarning sochlari va galstuklari bilan tinmay o'ynashmoqda" (H.Nazir).

Yengillashmoq - yengil holatga o'tmoq: "Tulporlarning oyog'i yengillashdi" (H. Nazir).

2) "Miqdoriy kamaymoq" semali holat fe'llari: kamaymoq, ozaymoq, susaymoq, sustlashmoq, sekinlashmoq, pasaymoq, siyraklashmoq, og'irlashmoq, bo'shashmoq. Bunday mantiqiy ifodali holat fe'llari predmet harakatining sekinlashib, kamayishi natijasida yuz bergan harakatning ta'sir nuqtasini belgilovchi omil sifatida kuzatiladi. Bunday holat fe'llari asosan yasama fe'llardan tuziladi. Ular sifat va ravishlardan bo'lib, -ay, -lash, -lan, -a yasovchilari ta'sirida fe'llik xususiyatini oladi.

"Miqdoriy kamaymoq" farqlovchi sema quyidagi fe'l ma'nolarida qayd etiladi:

Kamaymoq – "kam", "holatga", "o'tmoq": "Qon oqishi hiyla kamaydi" (U. Nazarov). "Havoning sal bo'lsa-da salqinlashishi chang-to'zonni kamaytiradi" (M.Ismoilov).

Ozaymoq - oz holatga o'tmoq: "Kechga yaqin Gulnorning issig'i ozaydi" (Oybek).

Ozaymoq ko'proq adabiy tilga, kamaymoq esa jonli nutqqa xos bo'lib, ko'p qo'llanadi.

Susaymoq - sust holatga o'tmoq: "Bu tovush bemorning harakatini susaytirdi" (N.Normatov). "Shu og'ir musibatdan keyin ham ungurdagi ish susaymadi" (M.Ismoilov).

Sustlashmoq susaymoq so'zi bilan shakl yaqinligi va umumiylik ega. Ayni vaqtda ular alohida til birligi bo'lib, har birining o'ziga xos tovush tizimi va ma'no tarkibi mavjud. Har biri nutqda muayyan so'zlar bilan semantik-grammatik munosabatga kirishadi. Sustlashmoq, susaymoq so'zida o'zak morfema sust "kuchsiz zaif, bo'sh, sekin" kabi ma'nolarni anglatuvchi sifatdir [4]. -lash qo'shimchasi sifatidan fe'l yasagan. Ko'rinadiki, sustlashmoq yasama fe'lidir. Sustlashmoq va susaymoq so'zlari bir tomondan nisbatan shakliy farqqa ega bo'lsa, ikkinchi tomondan bu fe'llar

asosiy ma'nosiga ko'ra o'xshash. Ammo bu semantik o'xshashlik asosida nozik ma'no farqi mavjud. Bu fe'llar, ta'sirchanlik darajasiga ko'ra o'zaro farqlanadi. Ushbu fe'l ma'nolari bir-biridan predmet harakatining muayyan holatga o'tishining miqdoriy belgi darajasiga ko'ra farq qiladi. Sustlashmoq ma'nosida harakat holatining miqdoriy belgi darajasi susaymoq ma'nosidagi miqdoriy belgi darajasiga nisbatan kuchliroq. Ya'ni sustlashmoq ma'nosida harakatning holat belgisi ta'sir kuchiga ko'ra nisbatan ortiqqligi bilan ajralib turadi. Qiyoslang:

Sustlashmoq – “ancha sust”, “holatga”, “o'tmoq”: “Yomg'ir sustlashib, mayda zarrachalarga aylandi” (U. Nazarov). “Uzoqdan Manzuraga ko'zi tushib, negadir sustlashdi” (X. To'xtaboyev). Susaymoq, sustlashmoq so'zlari og'zaki nutqda kam qo'llanadi.

Sekinlashmoq - sekin holatga o'tmoq: “Letargik uyquga ketganlarning yurak urishi, nafas olishi shunchalik sekinlashadiki, quloq, bilan eshitish amri mahol bo'lib qoladi” (Toshkent haqiqati). “Ko'chani burilishida yana bir oz uning (Otabekning) odimlari sekinlashsa ham, lekin oldinlashini qo'ymay boraveradi” (A. Qodiriy). Sekinlashmoq ma'nosidagi belgi darajasi susaymoq ma'nosidagi belgi darajasiga nisbatan biroz ortiq. Sekinlashmoq nutqda ko'p qo'llanadi.

Pasaymoq - past holatga o'tmoq: “Kechagi izg'irin pasaygan” (O. Yoqubov). “To'tiqiz yuragidagi dukur endi bir oz pasaydi” (M. Ismoilij). “Uning tovushi sal o'zgardi, pasaydi” (A. Muxtor).

Siyraklashmoq – siyrak holatga o'tmoq: “Ko'chadagi qatnov siyraklashib, qorong'i tusha boshladi” (H. G'ulom).

Og'irlashmoq - og'ir holatga o'tmoq: “Tun qorayib, yo'l yurish og'irlashdi” (H. G'ulom). “Ungur ichkarilagan sari ish o'ylanmagan darajada og'irlashadi” (M. Ismoilij).

Bo'shashmoq - bo'sh holatga o'tmoq: “... tog' qazuvchilar shiddati zarracha ham bo'shashmadi” (M. Ismoilij). “Issiq bir muncha bo'shashgandek tuyulsa ham, dimlik zaptida edi” (M. Ismoilij).

Nutqda harakatning holatini ifodalovchi fe'l vazifasida ba'zan harakat, jarayon ma'nosini bildiruvchi cho'zmoq (cho'zilmoq) so'zi ham qo'llanadi. Harakat fe'lining holat ma'nosida kelishi muayyan nutq bilan bog'liqdir. Bunday hollarda harakat fe'lining holat vazifasida bo'lishi, shu fe'l bilan bog'lanib kelgan alohida so'zga bog'liqdir. Chunki bu nutq birligi harakat ma'nosiga ega bo'lib, u cho'zmoq so'zi ma'nosida holat belgisini, harakatning holatini yuzaga keltiradi. Qiyoslang: cho'zmoq- davomiy holatga o'tmoq: “Shuning uchun ham tergovni ataylab cho'zdi” (H. G'ulom). “Gap ancha cho'zildi” (O. Muxtorov).

Xullas, harakatning holati fe'llari asosan yasama fe'llardan tuzilib, mazmunan predmetning harakat

va holat tarkibiy qismlarini, harakatning doimiy holat belgisini ifodalashi bilan muayyan leksik-semantik guruhni tashkil qiladi.

Malaka holati fe'llarining ma'no tuzilishi. Malaka holati fe'llari inson ruhiyatida (ba'zan jonivorlarda) biror harakat - hodisaga, predmetga nisbatan paydo bo'lgan turlicha munosabatni shakllanib, mustahkamlanib doimiy, davomiy xususiyatga aylangan ko'nikma, o'zlashtirilgan odatni anglatadi. Bunday ko'nikma, odatlar asosan insonga xos muhim belgi sifatida inson tabiati (xulq-atvori)ning bir ko'rinishi bo'lib kuzatiladi. Inson hayoti va faoliyatida turli-tuman juda ko'p jarayonlarda qatnashadi, har xil narsa - predmetlar bilan munosabatda bo'ladi. Shu jarayonda shaxsda mavjud voqelik bilan bog'liq holda predmetlarning ta'siri natijasida yuzaga kelgan ko'nikma, odatlar holat belgisini tashkil qilib, malaka holati fe'llarining mazmun tomonini egallaydi. Binobarin, malaka holati fe'llari “malaka”, “ko'nikma” kabi asosiy, markaziy semalarga egaligi bilan ajralib turadi.

Shunisi muhimki, malaka egasi bo'lgan inson ko'nikmasining, odatining manbai muayyan predmetlar bo'lib, ularni ifodalovchi til birliklari tub va ot + -lash shaklidagi yasama fe'llardan tarkib topadi. Bular: ko'nikmoq, o'rganmoq, odatlanmoq.

Qayd etilgan fe'l ma'nolarining farqlovchi semalari quyidagi mantiqiy ifodaga ega:

Ko'nikmoq - majburan muvofiqlashgan holatda bo'lmoq: “Umri go'daklik chog'idan og'ir mehnatga, achchiq-quruq gaplarga ko'nikib, chiniqib o'sgan” (H. Nazir). “Bu hol avvallari xaloyiqning g'azabini, nafratini keltirgan bo'lsa ham bora-bora odamlarning bir qismi ko'nikdi” (A. Qahhor). “Oqqushcha avvaliga uyga, odamlarga ko'nikdi” (Shuhrat). Ko'nikmoq tasviriy so'zi, asosan, badiiy nutqqa xos bo'lib, “majburiy” belgisiga ega.

O'rganmoq - beixtiyor moslashish holatida bo'lmoq: “Go'daklik chog'imda senga o'rgandim” (H. Olimjon). “Buzoqligidan o'zi tarbiya qilgan, unga o'rgangan edi” (S. Yunusov). O'rganmoq, asosan, so'zlashuv nutqiga xos bo'lib, keng qo'llanadi, “beixtiyor” belgisiga ega.

Odatlanmoq - ixtiyoriy o'rganish holatida bo'lmoq: “Shu boisdan ko'chmanchi qirg'izlar idish-tovoqni o'z turmush tarziga mos turli materiallardan yasashga odatlanishgan” (Fan va turmush). “U podachining uchinchi kenja qizi bo'lib, dono, hushyor mehnatga odatlangan” (Sohibqiron). “Ravshan qay vaqtda yotmasin, erta saharda o'rnidan turishga odatlangan edi” (U. Nazarov). Odatlanmoq so'zi asosan adabiy til - yozma nutqda keng qo'llanadi, «ixtiyoriy» semasiga ko'ra boshqa malaka holati fe'llaridan farq qiladi.

Xullas, malaka holati fe'llari inson ruhiy olami bilan bog'liq davomiy holatlarni ifodalashiga ko'ra nisbatan mustaqil sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Раҳматуллаев Ш., Маматов Н., Шукуров Р. Ўзбек тили антонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент. 1980. 120-бет.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I. – Москва. 1981.
3. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент. 1974.
4. Узбекско-русский словарь. – Москва. 1959, 388-бет.
5. Русско-узбекский словарь. – Москва. 1954, 793-бет.

Sitora TURABOYEVA,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
Fan va texnologiyalar universiteti dotsenti
e-mail: turaboyevasitora64@gmail.com

O'ZBEK TILIDA "DO'ST" VA "BEGONA" KONSEPTUAL BIRLIKLARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: maqolada o'zbek tilidagi axloqiy qadriyatlarni bildiruvchi konseptning leksik-semantik tadqiqi, xususan, til hodisalari tahlili orqali sharq tamaddunining tavsifi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, lingvokulturologik birliklarni tarjima qilishda adekvatlik va ekvivalentlik tamoyillaridan kelib chiqib yondashish bo'yicha ilmiy asoslarga ega bo'lgan tavsiya va takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, axloqiy qadriyatlar, konsept, qiyosiy-assotsiativ, lingvoma'naviyatshunoslik, verbal va nonverbal vositalar, semantik, sintaktik.*

Аннотация: в статье рассматривается лексико-семантическое исследование понятия нравственные ценности в узбекском языке, в частности описание восточной цивилизации посредством анализа языковых явлений. Также даются научные рекомендации и предложения на основе принципов адекватности и эквивалентности при переводе лингвокультурных единиц.

Ключевые слова: *лингвокультурология, нравственные ценности, концепт, сравнительно-ассоциативный, лингводуховность, вербальные и невербальные средства, смысловые, синтаксические.*

Annotation: the article discusses the lexical-semantic study of the concept of moral values in the Uzbek language, in particular, the description of the eastern civilization through the analysis of language phenomena. Also, scientific recommendations and proposals are given on the basis of the principles of adequacy and equivalence in the translation of linguistic and cultural units.

Key words: *linguoculturology, moral values, concept, comparative-associative, linguo-spirituality, verbal and non-verbal means, semantic, syntactic.*

So'z semantikasiga oid samarali tadqiqot usullaridan biri muayyan bir so'zga xos bo'lgan leksik-semantik xususiyatlarni aniqlash uchun ajratib olingan til birliklarining lug'aviy ma'nolarini turli aspektlarda tahlil qilish va konseptga bog'lanadigan til birliklarining xuddi shunday xususiyatlarini yuzaga chiqarishdan iborat. Shuning uchun ham "do'st" konsepti va uning diskursiv qarama-qarshisi bo'lgan "begona" konseptlarini hamda ushbu konseptosferadagi verballashgan til birliklari o'rtasidagi farqli xususiyatlarni tahlil qilish ushbu tadqiqot ishining muhim vazifalaridan biri sanaladi.

Muayyan konseptning «xotirasi»ga murojaat qilmasdan turib, milliy konseptosferada uning qanday o'rin tutganini aniqlash mumkin emas [1: 64-72]. Etimologik tahlil yordamida konseptning tildagi evolyutsion rivoji, yo'qolib ketgan yoki yangi paydo bo'lgan semantik belgilari harakatining dinamikasini aniqlashdek muhim jarayon amalga oshadi [2: 155-

159]. Demak, konsept etimologiyasi uning semantik rivoji, shuningdek, tabiatiga xos bo'lgan o'zgarishlarni dalillash imkonini beruvchi omildir. Konseptning muayyan tildagi etimologik tahlili uning nominativ maydonini aniqlashdagi ilk qadam bo'ladi.

Konseptning keng ko'lamli va ko'p sathli ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, S.X.Lyapin, Y.S.Stepanov va V.I.Karasik ta'kidiga ko'ra, tadqiqot obyektidan kelib chiqqan holda, ma'lum bir konseptning ustuvor yarusi belgilab olinad, ya'ni qaysidir tadqiqotning diqqat markazida masalaning psixologik yoki psixolingvistik aspektlari tursa, yana boshqa bittasida – etimologiya, etnografiyaga oid muammolar, uchinchisida esa masalaning madaniy, lingvokulturologik jihatlar ustivorlik kasb etishi mumkin [3].

V.A.Maslova konseptning ko'p qirrali tushuncha ekanligini hisobga olib, uning tavsifini keltirishda bir qator o'ziga xos, ajralmas xususiyatlarini e'tiborga